

Köl Tigin Yazıtındaki (Doğu 36 ve Kuzey 2) wDŞRW İbaresine Üzerine

Erdem UÇAR*

Ögel'in aziz hatırasına ...

Özet

Köl Tigin yazıtının doğu cephesinin 36. satırı ile kuzey cephesinin 2. satırındaki *(i)ki (e)r(i)g WDŞRW s(a)nçdı* cümlesi şimdiye kadar farklı olarak yorumlanmıştır. Cümlelerin farklı olarak yorumlanmasının nedeni *WDŞRW* şeklinde yazılan ibarenin yapısının ve anlamının tam olarak belirlenememiş olmasıdır. Yazıtların kopyasını sunan çalışmalar ibaredeki işaretlerde ittifak etmiştir. Dolayısıyla ibarenin okunuşunda harflerin farklılığı sözkonusu değildir. Makalede, ibarenin daha önceki okuma ve anlamlandırma teklifleri listelenmiştir. Okuma ve anlamlandırma teklifleri analiz edildikten sonra, problemlili ibarenin okunuşu ve anlamı yeniden değerlendirilmiştir.

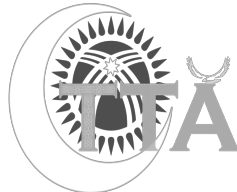
Anahtar Kelimeler: *Köl Tigin yazıtı, Doğu 36, Kuzey 2, wDŞRW, ud(u)şru.*

On the Phrase wDŞRW in the Köl Tigin (East 36 and North 2) Inscription

Abstract

The sentence *(i)ki (ä)r(i)g WDŞRW s(a)nçdı* in the line east 36 and north 2 of Köl Tigin inscription has been interpreted differently so far. The reason why the sentence is interpreted differently is that the structure and meaning of the phrase written in the form of *WDŞRW* is not fully determined. The reproductions, which provide a copy of the inscriptions, have allied with the signs in the phrase. Therefore, there is

* Doç. Dr., (Prag/Çek Cumhuriyeti) merdemu@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 12.02.2019; Makale kabul tarihi: 03.05.2019)



no difference in the reading of the phrase. The article lists the previous readings and interpretations for the phrase. After the reading and interpretation proposals were analyzed, the reading and meaning of the problem phrase were re-evaluated.

Keywords: *K l Tigin inscription, East 36, North 2, wDŞRw, ud(u)Şru.*

KT yazıtının doğu cephesinin 36. satırını ile kuzey cephesinin 2. satırında *(i)ki (e)r(i)g wDŞRw s(a)n dı* Şeklinde geçen bir cümle vardır. Cümledeki *wDŞRw* ibaresi konusunda Şimdiye kadar çeşitli okuma teklifleri sunulmuŐ, ama kesin bir neticeye varılamamıŐtır. İlk olarak daha önceki neŐirlerdeki ve temel kaynaklardaki teklifleri kronolojik olarak göstermeye çalıŐacađım:

NeŐir	Yazı�evrim	Anlamlandırma
Radloff (1895) ¹	<i>ker� udişru san�tı</i>	S�ng�yle sert�e onu mızrakladı.
Thomsen ([1896] 2002) ²	<i>(i)ki (e)r(i)g ud(i)Şru s(a)n�dı</i>	iki erle karŐılaŐınca onları delik deŐik etti (D36); KarŐılaŐmada iki eri mızrakladı (K2).
Radloff (1897) ³	<i>ker� (eki erig ?) udişru san�tı</i>	S�ng�yle istila edip yine i�eriye doğru saldırdı; İki eri s�ng�yle tekrar mızrakladı (K2).

¹ W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg 1895, s. 20-21, 24-25.

² V. Thomsen, *Orhon Yazıtları Araştırmaları: [1.] Orhon ve Yenisey Yazıtlarının  z m  İlk Bildiri; [2.] V. Thomsen Tarafından  z lm Ő Orhon Yazıtları; [3.] Yenisey Yazıtlarındaki İyi DeđerlendirilmemiŐ Bir Harf; [4.] Turcica*,  eviren ve Yayına Haz. V. Küken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 152-155.

³ W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, neue Folge, nebst einer Abhandlung von W. Barthold: die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften*, Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg 1897, s. 140-141, 144, dip. 1.



Vambéry (1899) ⁴	<i>iki erig udişru sançtı</i>	iki adamı mücadele ederek mızrakladı.
Melioranskiy (1899) ⁵	<i>eki erig udişru sançdı</i>	iki adamı mücadele ederek (?) mızrakladı.
Thomsen (1935) ⁶	-	iki kişiyi birbiri ardından sançtı (mızrakları). ⁷
Orkun (1936) ⁸	<i>(e)ki (e)r(i)g ud(ı)şru s(a)nçdı</i>	iki eri birbirinden sonra mızrakladı (D36); iki eri birbiri sıra mızrakladı (K2).
Malov (1951) ⁹	<i>eki erig udişru sançdı</i>	iki kişiyi birbiri ardınca mızrakladı.
Tekin (1968) ¹⁰	<i>eki erig ud aşru sançdı</i>	iki adamı kalçasından mızrakladı.
Ergin (1970) ¹¹	<i>iki erig udu aşuru sançdı</i>	iki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı (D36); iki eri takip edip kovalayarak mızrakladı (K2).

⁴ H. Vambéry, *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens*, Société Finno-Ougrienne, Helsingfors 1899, s. 55-56, 60.

⁵ P. M. Melioranskiy, *Pamyatnik' v' Čest' Kül' Tegin*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1899, s. 74-75.

⁶ V. Thomsen, "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler", Çev. R. Hulusi, *Türkiyat Mecmuası*, C. 3, 1935, s. 104-105.

⁷ Thomsen, en son hazırladığı Danca neşirde cümleyi aynı şekilde tercüme etmiştir: "iki adamı birbiri ardınca mızrakladı" (E. D. Ross, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5/S. 4, 1930, s. 868-869).

⁸ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları I*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 46, 48.

⁹ S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti: Tekstı i İssledovaniya*, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1951, s. 32, 41-42.

¹⁰ T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University, Bloomington 1968, s. 235-236, 269-270.

¹¹ M. Ergin, *Orhun Abideleri*, Milli Eğitim Kitapları, Ankara 1970, s. 11, 13, 56-57.



Aydarov (1971) ¹²	<i>eki erig udişru sanĐdı</i>	iki kişiyi birbiri ardınca mızrakladı.
Clauson (1972) ¹³	<i>eki erig uduŐuru sanĐdı</i>	Onları birbiri ardınca g�ndererek iki kişiyi mızrakladı.
Abdurahmonov -Rustamov (1982) ¹⁴	<i>eki erig uduŐuru sanĐdı</i>	iki eri birbiri ardınca mızrakladı.
Tekin (1988) ¹⁵	<i>(e)ki (e)r(i)g udş(u)ru s(a)nĐdı</i>	iki eri de kovalayıp mızrakladı.
Ő�k�rl� (1993) ¹⁶	<i>eki erig udişru sanĐdı</i>	iki askeri birbiri ardına mızrakladı.
Sıdıkov- Konkobayev (2001) ¹⁷	<i>eki erig udişru sanĐdı</i>	iki askeri sırasıyla mızrakladı.
Amanjolov (2003) ¹⁸	<i>(e)ki (e)r(i)g ud(i)Şru s(a)nĐdı</i>	iki kişiyi birbiri ardınca mızrakladı.
Sodikov (2004) ¹⁹	<i>eki erig uduŐuru sanĐdı</i>	iki askeri aynı anda mızrakladı.

¹² G. Aydarov, *Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII Veka*, Nauka, Alma-Ata 1971, s. 298, 300.

¹³ Sir G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 73b.

¹⁴ G. Abdurahmonov, A. Rustamov, *Kadimgi Turkiy Til*, UkituvĐi Naşriyeti, Taşkent 1982, s. 109-110.

¹⁵ T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 18-21.

¹⁶ A. Ő k rl , *Qedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Maarif NeŐriyyatı, Bakı 1993, s. 231, 237.

¹⁷ S. Sıdıkov, K. Konkobayev, *Eski Türk Yazıtları (VII.-X. Asırlar)*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, BiŐkek 2001, s. 60-61, 71.

¹⁸ A. S. Amanjolov, *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*, Mektep, Almatı 2003, s. 158, 167-168.

¹⁹ K. Sodikov, *K k T rk Bitigleri: Matn va UniŐ Tarixiy Talkini*, Davlat ŐarkŐuosluk Institutı Naşriyeti, Taşkent 2004, s. 101-102, 109-110.



Bazılhan (2005) ²⁰	<i>eki erig uduşru sançdı</i>	İki askeri kovalayıp mızrakladı.
Geng (2005) ²¹	<i>eki erig udişru sançdı</i>	İki askeri sırasıyla mızraklayıp öldürdü.
Tuguşeva (2008) ²²	<i>(e)ki (e)r(i)g ud (a)şru s(a)nçdı</i>	İki askeri kalçasının içinden (?) mızrakladı.
Recebli (2009) ²³	<i>éki erig udişru (sic!) sançdı</i>	İki askeri takip edip mızrakladı.
Berta (2010) ²⁴	<i>éki erig uduş°ru sançdı</i>	Bir vuruşta iki kişiyi mızrakladı.
Karcaubay (2012) ²⁵	<i>éki erig udişru sançdı (D36); éki erig udişuru sançdı (K2).</i>	İki eri mızrakla sançtı (D36); İki eri mağlup edip mızrakladı (K2)
Ölmez (2012) ²⁶	<i>éki erig udişuru sançdı</i>	İkisini takip edip mızrakladı.

²⁰ N. Bazılhan, *Kazakistan Tarihi Turalı Türki Dereketmeleri II: Köne Türkik Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas)*, "Dayk-Press", Almatı 2005, s. 72, 74.

²¹ Sh. Geng, *Gudai Tujue Wen Bei Ming Yanjiu* [Eski Türk Yazıtları Araştırmaları], Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe, Beijing 2005, s. 131-132.

²² L. Yu. Tuguşeva, *Tyurkskiye Runiçeskiye Pis'menniye Pamyatniki iz Mongolii*, İnsan, Moskva 2008, s. 31-32, 45, 47.

²³ E. Recebli, *Qedim Türk Yazısı Abideleri*, 4 Cildde, 1 Cild: Göytürk Yazısı Abideleri, I Hisse, Nurlan, Bakı 2009, s. 295-296, 304.

²⁴ Á. Berta, *Sözlerimi İyi Dinleyin: Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Çev. E. Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 161, 180, 196, 201.

²⁵ S. Karcaubay, *Orhon Muraları: II Kitap (Tüpnüska, Okılımı, Audarması, Tüsiniktemesi)*, Abzal-Ay Baspası, Almatı 2012, s. 57, 63-64.

²⁶ M. Ölmez, *Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi: Metin-Çeviri-Sözlük*, Bilge-Su Yayıncılık, Ankara 2012, s. 85-86.



Ercilasun (2016) ²⁷	<i>iki erig udu aşuru sanĐdı</i>	iki eri takip edip aŐırtarak mızrakladı.
Aydın (2017) ²⁸	<i>�ki erig udşuru sanĐdı</i>	iki askeri takip edip mızrakladı (D36); iki askeri kovalayarak mızrakladı (K2).

KT yazıtının iki yerinde geçen cümlelerin yazıtların kopyasını sunan dört çalıŐmada farklı olarak kaydedildiği görülmektedir:

Kopya	D36	K2
Inscriptions de l'Orkhon 1892 ²⁹	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � � klrg : wDŞRw : SnĐDI	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � � ylrg : wDŞRw : SnĐDI
Radloff 1893 ³⁰	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � � klrg : wDŞRw : SnĐDI	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � k T : wDŞRw : SnĐDI
Radloff 1896 ³¹	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � � klr�w : wDŞRw : SnĐDI	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � klr : wDŞRw : SnĐDI
Alyılmaz 2005 ³²	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � � klrg : wDŞRw : SnĐDI	↑ ǰǰǰ : > 4 ǰ ǰ : � � � � klrg : wDŞRw : SnĐDI

Yazıtın kuzey yüzü yıldırım düŐmesi sonucunda (?) oluşan parçalanma nedeniyle bugün orijinalinden tamamen farklı bir görünüm

²⁷ A. B. Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 528-529, 532-533.

²⁸ E. Aydın, *Orhon Yazıtları (K l Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli or)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 63.

²⁹ *Inscriptions de l'Orkhon*, Recueillies par l'exp dition Finnoise 1890, Soci t  Finno-Ougrienne, Imprimerie de la Soci t  de Litt rature Finnoise, Helsingfors 1892, s. 1, 10.

³⁰ W. Radloff, *Atlas' Drevnostoy Mongolii, Vıpusk' Vtoroy*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1893, s. XCVIII, XX.

³¹ W. Radloff, *Atlas' Drevnostoy Mongolii, Vıpusk' Tretiy*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1896, s. XCVIII-XCIX.

³² C. Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yayınları, Ankara 2005, s. 46, 55.



arz etmektedir. Kuzey cephede baştan sona sağlam hiçbir satıra rastlamak mümkün değildir³³. Kuzey cephesine nazaran daha iyi durumda olan doğu cephesinde de tahrip olan kısımlar bugün mevcuttur. Alyılmaz'ın verdiği bilgiye göre, üç öbekten oluşan cümlelerin ilk öbeğinin sonundaki ᠭ /g/ harfi bugün tamamen yok olmak üzeredir. Diğer taraftan, ikinci öbeğin sonundaki ᠬ /w/ harfi ile ᠳ /Dl/ harf gurubu üstten ve alttan yıpranmıştır³⁴.

Noktalama işaretlerine bakarak yazıtın iki yerindeki cümlelerin üç öbekten meydana geldiği söylenebilir: *klrg* : *wDŞRw* : *SnçDI*. Doğu ve kuzey cephesindeki tahrip olan kısımların yeni olmadığı ve bozulmaların yazıtlar keşfedildiği zamanlarda da bulunduğu anlaşılıyor, zira yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere yazıtın kopyasını sunan çalışmalar kuzey cephesinde cümledeki farklı olarak göstermiştir. D36'daki cümlede dört çalışma neredeyse ittifak etmiştir, ama Radloff'un 1893'deki³⁵ ve 1895'teki³⁶ yayınlarında ilk öbeği ᠭᠦᠨᠢᠨ şeklinde gösterip 1896'da³⁷ ise ᠨᠦᠨᠢᠨ şeklinde göstermesi oldukça şaşırtıcıdır. K2'de ise ilk öbek konusunda kopyayı sunan hiçbir çalışma mutabakata varamamıştır. Bu nedenle K2'deki cümlelerin ilk öbeğinin, yani şimdide değin (*i*)ki (*e*)r(*i*)g olarak okunan kelimelerin şüpheli olduğunu söylemeliyim. Ancak D36 ve K2'deki iki cümlelerin birbirine benzemesinden ötürü K2'de de ilk öbeğin ᠭᠦᠨᠢᠨ (*i*)ki (*e*)r(*i*)g olabileceği tahminle de olsa kabul edilebilir.

Üzerinde duracağım ᠬᠦᠴᠢᠭᠢ *wDŞRw* ibaresi ise dört kopyada da aynı şekilde kaydedilmiştir. Dolayısıyla ibaredeki harflerin farklılığı noktasında bir tartışmanın olmadığı söylenebilir.

Yazıtı okuyan araştırmacılar ibare hakkında çeşitli yorumlar yapmıştır. Thomsen, *udışru'* nun *sanç-* fiilini niteleyen bir zarf olduğunu,

³³ Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının ...*, s. 48-49.

³⁴ Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının ...*, s. 46.

³⁵ Radloff, *Atlas' Drevnostoy Mongolii, Vipusk' Vtoroy*, s. XCVIII.

³⁶ Radloff, *Die alttürkischen Inschriften ...*, s. 20.

³⁷ Radloff, *Atlas' Drevnostoy Mongolii, Vipusk' Tretiy*, s. XCVIII.



zarfın da Eski Türkçe *utru* ‘karşı’ ile ilgili olabileceğini belirtmiş ve kelimeyi ‘karşılaşınca’ ile tercüme etmiřtir³⁸. Radloff, yazıtların s zl k esinde *udışru* maddesinde kelimeyi ‘tekrar (?)’ olarak anlamlandırıp kelimenin *udışur-* fiilinin zarffiili olabileceğine ihtimal vermiş ve *udışru san tı*’nın ‘darbeyle mızrakladı’ şeklinde tercüme edilebileceğini s ylemiřtir³⁹. Bang, cümleyi ‘iki adamı ... mızraklayarak öldürdü’ şeklinde tercüme etmiştir. Ayrıca ibarenin *udışru* ‘karşılarında’ ile tercüme edilebileceğini, zarfın kökü olan *udışur-*’un ‘karşılarında olmak’ anlamında olabileceğini, ama böyle bir gövdenin şimdiye kadar tanıklanmadığını ifade etmiřtir⁴⁰. Vamb ry, *udışuru* veya *udışru*’nun ‘mücadele ederek’ anlamında bir zarffiiil olduğu kanaatindedir⁴¹.

Clauson, *uduşur-*’un *uduş-*’un ‘uyuşmak, mutabakata varmak’ ettirgen gövdesi olarak düşünür ve KT yazıtında da bu ettirgen gövdeden teşkil edilen ‘müteakiben, birbiri ardınca’ anlamında bir zarffiiil olabileceğini tahmin eder. Ayrıca *uduşur-*’un Eski Türkçede tek rnek olduğunu da belirtir⁴². Abdurrahmanov-Rustamov, Clauson’ un tespitini kabul etmiş gibidir. Onlar da *uduşur-*’u *uduş-*’un ettirgen gövdesi olabileceği fikrindedir⁴³. Tekin, 1968’deki *ud (a)şru* ‘kalça ařırđ’ okunuşundan yazıtların Türkçe neşrinde vazgeçmiş ve ibarenin *udşur-* (< ud-uş-ur-) ‘kovalamak, ka ıştırmak’ olabileceğini s ylemiřtir⁴⁴. Erdal, Clauson’ un önerdiği *uduşur-*’un (< ud-uş-ur-) epey şüpheli olduğunu ifade etmiřtir⁴⁵. şirin, KT yazıtı hakkındaki notlarında *ud-* fiilinin ‘takip etmek, izlemek’ > ‘bir kişinin, fikrin vb. peşine düşmek ve peşine düşülen şeye uygun davranmak’ > ‘renk, biçim,  l , vb. yönlerden uygun

³⁸ Thomsen, *Orhon Yazıtları Araştırmaları ...*, s. 228.

³⁹ Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei ...*, s. 167a-b.

⁴⁰ W. Bang, ‘Zur Erkl rung der k kt rkischen Inschriften’, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, S. 12, 1898, s. 53, dip. 1.

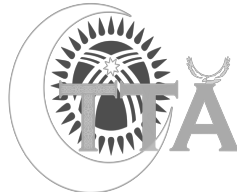
⁴¹ Vambéry, *Noten zu den alttürkischen ...*, s. 56.

⁴² Clauson, *An Etymological Dictionary ...*, s. 73b.

⁴³ Abdurrahmanov-Rustamov, *Kadimgi Turkiy ...*, s. 119.

⁴⁴ Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 82.

⁴⁵ M. Erdal, *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1991, s. 571.



düşmek' > '(giysi için) yakışmak' gibi anlam aşalamalarından geçtiğini belirtmiş ve *udşuru*'yu (< ud-u-ş-ur-) *ud-* fiilinin sırasıyla işteşlik, faktitif ve vokal gerindiumu almış biçimi olduğunu söylemiştir⁴⁶. Şirin, sözlüğündeki *udşur-* maddesinde de fiili '(savaşta) takip etmek, kovalamak, peşine düşmek' anlamıyla kaydetmiştir⁴⁷. Ercilasun, ilk kez Ergin tarafından önerilen *udu aşuru* 'kovalayıp takip ederek' okunuşunu kabul etmiştir⁴⁸.

Şimdiye kadarki okuma tekliflerine bakılınca, Tekin'in ve Tuğuşeva'nın *ud aşru* 'kalçasından' ile Ergin ve Ercilasun'un *udu aşru* 'kovalayıp takip ederek' teklifleri bir kenara bırakılırsa, çoğu araştırmacının ibareyi *udışru~uduşru* 'sırasıyla, peşisıra, birbiri ardınca' ile okumayı tercih ettiği görülüyor.

ud aşru 'kalçasından' okunuşunun metne uygun olmadığı söylenebilir. Tekin, *ud aşru* teklifinden zaten vazgeçmiştir, zira kendisinin de belirttiği üzere Eski Türkçede *ud* kelimesi şimdiye değin tanıklanmamıştır. Üstelik bu okuma teklifi bağlam açısından da pek uygun değildir. Tuğuşeva, yine de Tekin'in 1968'deki okuma önerisini tercih etmiştir⁴⁹. Ergin ve Ercilasun'un *udu aşru* önerisine gelince, *aşru* (< aşur-u) 'aşarak' fiili Harezmi Türkçesinden önce şimdiye kadar Eski Türkçede tanıklanmamıştır. Ayrıca bu okunuşun yazıtlardaki imlâ geleneği ve kurallarına uygun olmadığı da söylenebilir. Yazıtlarda kelime sonundaki yuvarlak ünlülerin kurallı olarak her zaman yazıldığı bilinmektedir. Eğer yazıtta iki yerde de *udu aşru* olsaydı, yazarının ilk kelime sonundaki /u/ 'yu mutlaka yazması gerekecekti.

En çok tercih edilen *udışru~uduşru* okunuşuna gelince, *uduşru~udışru* 'birbiri ardınca, sırasıyla' anlamında bir kelimeye tarihî ve günümüz Türk dillerinde rastlanmadığını belirtmeliyim. Ancak yazıttaki

⁴⁶ H. Şirin, *Kül Tigin Yazıtı, Notlar*, Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 275.

⁴⁷ H. Şirin, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 637.

⁴⁸ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ...*, s. 637.

⁴⁹ Tuğuşeva, *Tyurkskiye Runičeskiye ...*, s. 31-32, 45, 47.



iml ya göre kelimenin baŐka Şekilde okunması da mümkün gözükmemektedir.

>478> wDŒRw ibaresinin *ud(u)Şru* Şeklinde okunması gerektiğini, ama kelimenin anlamının daha önceki önerilerden farklı olabileceğini d Őn yorum. Bu okuma teklifinin yazıtların imlâ geleneğine uygun olduğunu söylemeliyim. Yuvarlak ünlüyle baŐlayan kelimelerde müteakip hecelerdeki yuvarlak ünlülerin yazılmadığı pek çok örneğe rastlanmaktadır: *ol(u)r(u)r* (KT D3), *bod(u)n(u)g* (KT D21), vs.

Eski Türkçede *ud-* ‘takip etmek, uymak’ fiili mevcuttur⁵⁰. Clauson ve Erdal, yazıtlarda sadece *udu*’nun (< ud-u) olduğunu söylese de Tuńukuk yazıtında (41) *udı* (< ud-ı) Őekli de mevcuttur: t(a)rduŐ Ő(a)dra *udı* y(a)ńd(ı)m(ı)z⁵¹ ‘‘TarduŐ Őad’a doğru kovalayarak bozguna uğrattık’’. Eski Türkçede *ud-* fiilinin iŐteŐ çatısının mevcudiyeti tartıŐmalıdır. Őimdiye kadar Eski Türkçede *uduŐ-* sadece Eski Uygurca *İnsadi-S tra* metninde tanıklanabilmiŐtir ve tek örnektir. Tezcan, *uduŐ-* gövdesini *ud-*’un iŐteŐ çatısı olduğunu belirtip gövdenin anlamını ‘hürmet etmek’ olarak g stermiŐtir⁵². Erdal, metindeki kelimenin *uduz-* olabileceğini d Őn m Őt r⁵³. Clauson, *uduŐ-* fiilini  ađataycadaki ve Türk dillerindeki *uyuŐ-* tanıklarının aracılığıyla sözlüğüne d hil etmiŐtir, ama Eski Türkçeden bir tanık g sterememiŐtir⁵⁴.

Eski Türkçedeki *uduş-* fiilinin mevcudiyetini fiilin bugünkü Türk dillerindeki bakiyeleriyle tanıklamak mümkündür. Türk dillerinde ‘1. birleşmek, toplanmak; 2. teşkilatlanmak, birlik olmak’ anlamında bir

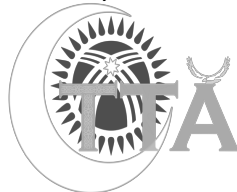
⁵⁰ Clauson, *An Etymological Dictionary ...*, s. 38a-b. V. M. Nadelyayev, vd. *Drevnetyurkskiy Slovar’*, Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad 1969, s. 605a.

⁵¹ Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, s. 252.

⁵² S. Tezcan, *Das uigurische Insadi-S tra*, Berliner Turfantexte III, Akademie der Wissenschaften der DDR, Berlin 1974, s. 60, dip. 800.

⁵³ Erdal, *Old Turkic Word Formation*, s. 571, 759.

⁵⁴ Clauson, *An Etymological Dictionary ...*, s. 73a.



uyuş- (< *uduş-*) fiiline rastlanıyor. Krş. Kırgızca *uyuş*-⁵⁵; Kazakça *uyıs*-⁵⁶; Özbekçe *uyuş*-⁵⁷ ve Yeni Uygurca *uyuş*-⁵⁸. Aslında Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde, Radloff⁵⁹ ile Redhause'nin⁶⁰ 'mutabakata varmak' anlamıyla kaydettiği *uyuş-* da Türk dillerindeki *uyuş-* ile aynıdır.

Yazıttaki *ud(u)şru*'nun yapısının ve anlamının belirlenmesinde Bang'ın temelini attığı karşılaştırmalı Türk dilleri yönteminin faydalı olabileceğine inanıyorum. KT yazıtının doğu ve kuzey cephesindeki *ud(u)şru*, *ud*'un işteş çatısının ettirgen gövdesi olmalıdır: *ud-uş-ur-*. Yazıtta *udşur-* fiilinin üzerine {-U} ünlü zarffil eki gelmiş ve *udş(u)ru* cümlede *sanç-* fiilini nitelemiştir. >448> *wDŞRw* yazımına bakarak *ud(u)şru*'nun ikinci hecesindeki vurgusuz orta hece ünlüsü /u/'nun düştüğü anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikrettiğim Türk dillerindeki *uyuş-* tanıkları yazıttaki *ud(u)şru*'nun anlamını belirlemektedir. Türk dillerinde *uyuş-* fiili '1. birleşmek, toplanmak; 2. teşkilatlanmak, birlik olmak' anlamındadır. Bu tanık Eski Türkçe *uduş-*'a dayanmaktadır. Yazıttaki yeri şimdiye kadar yorumlayanlar sadece *ud-* fiilinin Eski Türkçedeki tanıklarını ve anlamını dikkate almış, ama Türk dillerindeki *uyuş-* tanıklarını fark etmemiştir. Üstelik yine yazıttaki yeri yorumlayanlar *ud*'un üzerine gelen {-X}ş- ve

⁵⁵ K. K. Yudahin, *Kirgizsko-Russkiy Slovar' II*, Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii, Frunze 1985, s. 316a.

⁵⁶ A. I. İskakov, vd. *Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü XIV*, A. Baytursınulu Atındağı Til Bilimi Institutı, Almatı 2011, s. 700a-b.

⁵⁷ A. Hoyiyev, vd. *Ozbek Tilinin İzohli Lugati (80000dan Ortik Soz va Soz Birikmasi) IV*, Ozbekiston Milliy Entsiklopediyasi Davlat İlimiy Naşriyeti, Taşkent 2008, 313a-b.

⁵⁸ H. G. Schwarz, *An Uyghur-English Dictionary*, Western Washington, Washington 1992, s. 586b.

⁵⁹ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1893, s. 1637-1638.

⁶⁰ Sir J. W. Redhause, *A Turkish and English Lexicon, Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, A. H. Boyajian, Constantinople 1890, s. 276b.



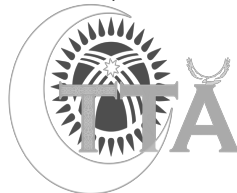
{-Ur-} eklerinin köke verdiği anlamı gözden kaçırmıştır. O h lde, yazıttaki *uduşur-*'un 'toplaştırmak, birleştirmek, birlikte teşkiladirtmak, birlik h line getirtmek' gibi bir anlamda olduğu söylenebilir. Eski Türkçede *uduşur-*'un yapısına benzer yapılara, yani işteş çatının üzerine gelen ettirgen çatılı gövdelere rastlanmaktadır.

Bunlardan bazıları şunlardır: *kavşur-* 'birleşmek' (< *kavı-ř-ur-); *kikşur-* 'kıkırtmak' (< *kik-iř-ur-); *takşur-* 'şiir d zmet' (< tak-iř-ur-); *tapşur-* (< tap-iř-ur-); *teğşur-* 'değişmek' (< *teğ-iř-ur-); *yapşur-* 'yapışmak' (< yap-iř-ur-)⁶¹, vs.

Buna göre, *(i)ki (e)r(i)g udş(u)ru s(a)n dı* cümlesinin "(Kendi askerlerini) birleştirerek/teşkilatlandırarak iki askeri mızraklayıp öldürdü" şeklinde anlamlandırılabilceğini tahmin ediyorum. Yazıtın doğu ve kuzey cephesindeki bağlamlar da bu teklifi desteklemektedir. Yazıtın doğu cephesinde 31. ve 36. satırlar arasında Kapgan Kagan zamanında gerçekleştirilen fetihler anlatılmaktadır. 36. satırın öncesinde K l Tigin'in 26 yaşındayken Kırgızlar  zerine sefer düzenlemesinden bahsedilmiştir. 36. satırda onun sefer sırasındaki mücadeleleri tasvir edilmekte, düşmanlarla yaptığı kahramanca savaş anlatılmaktadır. Bu mücadelenin neticesinde Kırgız kağanı  ld r l p Kırgız  lkesi fethedilmiştir. 36. satırda *(i)ki (e)r(i)g udş(u)ru s(a)n dı* cümlesinden önce *bir (e)r(i)g okın urtı* cümlesi vardır. Muhtemelen mücadele esnasında K l Tigin tek başına, yani komutasındaki askerlerinden yardım almadan ok vasıtasıyla düşmanı öldürmüştür. Buna göre, *bir (e)r(i)g okın urtı* cümlesini "(K l Tigin) bir askeri okla öldürdü" ve *(i)ki (e)r(i)g udş(u)ru s(a)n dı* cümlesinin de "(K l Tigin kendi askerilerini) birleştirerek/teşkilatlandırarak iki askeri mızraklayıp öldürdü" şeklinde anlaşılması gerekmektedir.

Yazıtın kuzey cephesinin 2. satırında K l Tigin'in 30 yaşındayken Karluklarla olan mücadelesi anlatılmaktadır. Onun için bu mücadelede de *(i)ki (e)r(i)g udş(u)ru s(a)n dı* "(Kendi askerilerini) birleştirerek/teşkilatlandırarak iki askeri mızraklayıp öldürdü"

⁶¹ Erdal, *Old Turkic Word Formation ...*, s. 715-717, 721-722, 724.



denilmiştir. Yazıtın iki yüzünde de *udş(u)ru*'nun geçtiği bağlamda mücadelenin sonunda bir fethin olduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla Köl Tigin'in bağlama göre kendi askerleri ve ordusu için *uduşurmak* 'birleştirmek, birlik haline getirtmek, teşkilatlandırtmak' gibi bir eylemi gerçekleştirdiğini düşünmek mümkündür, zira bu eylemin neticesinde bahse konu olan fetihler meydana gelmiştir.

Sonuç

KT yazıtının doğu (36) ve kuzey (2) cephesinde geçen *(i)ki (e)r(i)g wDŞRw s(a)nçdı* cümlesinde *wDŞRw* şeklinde yazılan ibarenin *udş(u)ru* şeklinde okunmasının ve *uduş*'un Türk dillerindeki tanıklarına dayanarak Eski Türkçedeki *uduşur*'un 'birleştirmek, teşkilatlandırtmak' ile anlamlandırılmasının doğru olacağına inanıyorum.

Kısaltmalar

BK = Bilge Kagan yazıtı.

D = doğu.

dip. = dipnot.

K = kuzey.

krş. = karşılaştırınız.

KT = Köl Tigin yazıtı.

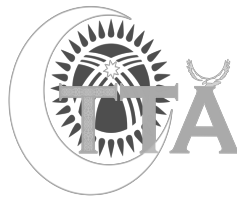
vd. = ve diğerleri.

vs. = vesaire.

Kaynakça

ABDURAHMONOV, Gani & Alibek Rustamov, *Kadimgi Turkiy Til*, Ukituvçi Naşriyeti, Taşkent 1982.

ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yayınları, Ankara 2005.



AMANJOLOV, Altay Sarsenoviç, *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*, Mektep, Almatı 2003.

AYDAROV, Gubaydulla, *Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII Veka*, Nauka, Alma-Ata 1971.

AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

BANG, Willy, "Zur Erklärung der köktürkischen Inschriften", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, S. 12, 1898, s. 34-54.

BAZILHAN, Napil, *Kazakistan Tarihi Turalı Türki Derektemeleri II: Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas)*, "Dayk-Press", Almatı 2005.

BERTA, Árpád, *Sözlerimi İyi Dinleyin: Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Çev. Emine Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

ERDAL, Marcel, *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1991.

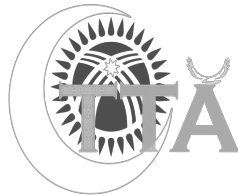
ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Milli Eğitim Kitapları, Ankara 1970.

GENG, Shimin, *Gudai Tujue Wen Bei Ming Yanjiu* [Eski Türk Yazıtları Araştırmaları], Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe, Beijing 2005.

HOYİYEV, A. vd. *Ozbek Tiliniñ İzohli Lugati (80000dan Ortik Soz va Soz Birikmasi) IV*, Ozbekiston Milliy Ensiklopediyası Davlat Ilmiy Naşriyeti, Taşkent 2008.

Inscriptions de l'Orkhon, Recueillies par l'expédition Finnoise 1890, Société Finno-Ougrienne, Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise, Helsingfors 1892.

İSKAKOV, A. I. vd. *Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi XIV*, A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi Institutı, Almatı 2011.



KARCAUBAY, Sartkojauli, *Orhon Muraları: II Kitap (Tüpnüska, Okılımı, Audarması, Tüsiniktemesi)*, Abzal-Ay Baspası, Almatı 2012.

MALOV, Sergey Efimoviç, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti: Teksti i İssledovaniya*, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1951.

MELİORANSKIY, Platon Mihayloviç, *Pamyatnik' v' Çest' Kül' TEGINA*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1899.

NADELYAYEV, Vladimir Mihayloviç vd. *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad 1969.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları I*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

ÖLMEZ, Mehmet, *Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi: Metin-Çeviri-Sözlük*, Bilge-Su Yayıncılık, Ankara 2012.

RADLOFF, Wilhelm, *Atlas' Drevnostoy Mongolii*, Vıpusk' Tretiy, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1896.

_____, *Atlas' Drevnostoy Mongolii*, Vıpusk' Vtoroy, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1893.

_____, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg 1895.

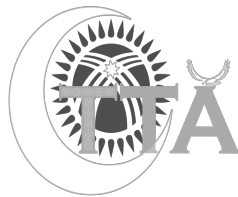
_____, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, neue Folge, nebst einer Abhandlung von W. Barthold: die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften*, Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg 1897.

_____, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg 1893.

RECEBLİ, Ebülfezl, *Qedim Türk Yazısı Abideleri*, 4 Cilde, 1 Cild: Göytürk Yazısı Abideleri, I Hisse, Nurlan, Bakı 2009.

REDHAUSE, Sir J. William, *A Turkish and English Lexicon, Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, A. H. Boyajian, Constantinople 1890.

ROSS, E. Denison, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5/S. 4, 1930, s. 861-876.



SCHWARZ, H. G. *An Uyghur-English Dictionary*, Western Washington, Washington 1992.

SIDIKOV, S. & K. Konkobayev, *Eski Türk Yazıtları (VII.-X. Asırlar)*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, BiŐkek 2001.

SODIKOV, Kasımcın, *Kök Türk Bitigleri: Matn va UniŐ Tarixiy Talkini*, Davlat ŐarkŐuoslik İnstıtuti Naşriyeti, Taşkent 2004.

ŞİRİN, Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

_____, *K l Tigin Yazıtı, Notlar*, Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2015.

Ő k rl , Alisa, *Qedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Maarif NeŐriyyatı, Bakı 1993.

TEKİN, Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University, Bloomington 1968.

_____, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

TEZCAN, Semih, *Das uigurische Insadi-S tra*, Berliner Turfantexte III, Akademie der Wissenschaften der DDR., Berlin 1974.

THOMSEN, Vilhem, "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler",  ev. R. Hulusi, *Türkiyat Mecmuası*, S. 3, 1935, s. 81-119.

_____, *Orhon Yazıtları Araştırmaları: [1.] Orhon ve Yenisey Yazıtlarının  z m  İlk Bildiri; [2.] V. Thomsen Tarafından  z lm Ő Orhon Yazıtları; [3.] Yenisey Yazıtlarındaki İyi DeĐerlendirilmemiŐ Bir Harf; [4.] Turcica*,  eviren ve Yayımaya Haz. V. K ken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002. [→ *Inscriptions de l'Orkhon d chiffrees*, Imprimerie de la Soci t  de Litt rature Finnoise, Helsingfors 1896]

TUGUŞEVA, Lilia Yusupcanovna, *Tyurkskiye RuniÇeskiye Pis'menniy Pamyatniki iz Mongolii*, İnsan, Moskva 2008.

VAMB RY, Hermann, *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens*, Soci t  Finno-Ougrienne, Helsingfors 1899.

YUDAHİN, Konstantin Kuzmi , *Kirgizsko-Russkiy Slovar' II*, Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii, Frunze 1985.

